

Lengyel András

„A mának egzisztenciához való bravúros alkalmazkodás”

Fenyő Miksa Bethlen-előadásáról

1

1936. február 18-án, a Cobden Szövetség szemináriumában Fenyő Miksa (1877–1972) az ex-miniszterelnök Bethlen Istvánról (1874–1946) tartott előadást. Az előadás, kis füzet formájában, mint a Cobden Könyvtár 80. száma nyomtatásban is megjelent – bő egy év múlva, 1937. április 10-én. (Az ügyészség átvételi keletbélyegzője jól olvasható az SZTE egyetemi könyvtárban őrzött példányon.) A két időpont közötti nagy, s nem technikai okokkal magyarázható távolság önmagában is érdekessé teszi a szöveget – oka volt, oka kellett legyen a késedelemnek. De az előadás nem csak politikai időzítése miatt érdekelheti a mai olvasót. A tárgy is, a szerző is érdekes. Bethlen gróf személye és politikája a nevével összekapcsolódott „konszolidáció” miatt is, a hozzá való 1936/37-es viszonyulás miatt is érdekes – bizonyos, hogy a 20. századi magyar történelem két nagy konszolidátora közül ő az egyik, a korábbi. És érdekes az előadó személye is. Fenyő ma elsősorban mint irodalompolitikus, mint a *Nyugat* körének egyik meghatározó személyisége van számon tartva. Tevékenysége egyéb vonatkozása viszont, sajnálatos módon, egyre inkább homályba vész. Ám Fenyő, aki, tudjuk, egy napig (!) még miniszter is volt, speciális szereplője volt a 20. századi magyar történelemnek – tevékenysége nem szűkíthető le arra, amit az irodalomtörténet-írás lát belőle. A GYOSZ egyik igen befolyásos vezető emberként egyszerre alakította a gazdaság- és az irodalompolitikát, és ilyenként az ideológiai mező egyik fontos háttéremberét, sűrű eminenciáját kell látnunk benne. Hogy irodalmárként, gazdasági szakemberként és „politikusként” mennyire volt „jó”, nem evidens. De mint e területek érintkezési pontjain mozgó, par excellence hibrid figura olyan *közvetítő*, és a folyamatokat e közvetítéssel *közvetve alakító* személyiség volt, aki az egyébként nagyon elkülönülő részterületeket személyében is összekapcsolta, s így mindegyiket befolyásolta. És ez a szerepvállalás kiterjesztette és fölértékelte részkompetenciáinak a hatását. Szerepét pontosan leírni, jelentőségét bemutatni csakis e hibriditás természetét ismerve és megértve lehet.

Éz adja meg Bethlen Istvánról tartott előadásának súlyát is.

Az alapkérdés így az: *mit és miképpen* közvetített ez az előadás a luhmanni értelemben vett „részrendszerek” között?

Az előadás műfaját – s így tulajdonképpeni tárgyát is – nehéz pontosan meghatározni. Portréráajzó esszé? Rövidre fogott életrajz? Politikai elemzés? Esetleg irodalmi színezetű személyes vallomás? Alighanem mindegyikből van benne valami, de egy az egyben egyikkel sem lehet azonosítani a szöveget. A cím is csak annyi: *Bethlen István* – így, minden kiemelés vagy megszorítás nélkül. És feladata meghatározásában Fenyő jól érzékelhetően taktikus volt; azt is mondhatnánk, „maszatolt”. Valódi célját utalások mögé rejtette. Aktuálpolitikai érdekelttségét *expressis verbis* tagadta, de csak fél szívvel – utalásai elárulják őt, és ez nincs is teljesen szándékai ellenére. Valamit sugallni is akar. Ma olvasva nem is kétséges, az előadás valójában Gömbös Gyula (1886–1936), az aktuális miniszterelnök politikájának indirekt kritikája – egy par excellence *konzervatív* államférfi ellenpéldaként való megjelenítésével. Bethlen ugyanis az előadás elhangzásakor már élő ellenpélda, a korszellem konzervatív, nem „destruktív” alternatívája. Argumentum, a korszellem ellen. A cél retorikai elrejtése, relativizálása csak az előadó önvédelmét szolgálta, legitimációteremtés ez részéről. Ezzel ugyanis Fenyő kivonja magát az aktuálpolitikai csatározások atmoszférájából, és mondandóját „történetivé” stilizálja át. De akinek van szeme s füle, az érzékeli az oppozíció jelenlétét. Hogy ez a kettősség tudatos, és a tagadás csak retorikai hatáselem, utalásai rendre nyilvánvalóvá is teszik. Mond például valamit, aminek aktuálpolitikai vonatkozását nehéz lett volna tagadnia, majd mindjárt hozzáfűzte: arról, „aktuálpolitika lévén”, „nem kíván nyilatkozni” (18.). Egy másik helyen, a Bethlen lemondása (1931) utáni idők fejleményeire utalva leszögezi az előadás: „Külön ez időszakról nincs mit mondanom.” (28.) Az előadás vége felé pedig abbéli reményének adott hangot, hogy „az aktuálpolitikai eszmefuttatás szirtjeit” elkerülnie talán sikerült (29.). Az előadás más helyén viszont maga Fenyő is elismeri: „bárhogy törekedjen is az előadó, a dolgokat csak történeti szemszögből nézni, a napi politika eseményeinek hatása alól nem tudja kivonni magát; bármit is mond Bethlen Istvánról: az végső soron politika” (8.). És csakugyan ez a lényeg; a retorika ezt csak a szándéktalanság ködébe tudja helyezni. Megmásítanánk azonban az előadás természetét, ha nem vennénk észre, e kettősség csak részben eredeztethető a politikai óvatosságból. Az előadásmód abban a szövegalakító gyakorlatban leli meg magyarázatát, amelyben, íróként, Fenyő még *A Hét* körében szocializálódott. Ez a gyakorlat, Kiss József „iskolájának” elvei szerint kifejezéscentrikus, „esztétizáló” írásmód, nem fogalmi analízisre, hanem kifejezésre, megjelenítésre törekszik. A háttérben tartott elemzés eredményeit képekké, benyomásokká szelídítve „szubjektivitásként” adja meg. Nem szaktanulmányt, még csak nem is politikai traktátust ad, hanem egy „mindent” integrálni képes, körülhatárolatlan speciális, „irodalmat”, amelyet a századforduló éveiben tárcaként olvastak – és széles körben szerettek, bár már akkor is megszó-

laltak fanyalgó, elutasító hangok is. Ennek az írásmódnak (ha tetszik: műfajnak) műfaji követelménye csak annyi volt, „érdekes” legyen, és ki tudja mondani azt, amit közölni akar. A vállalt szubjektivitás a kimondás formáját illetően csaknem teljes „szabadságot” biztosít a szerzőnek.

Ennek a kifejezésmódnak a korlátai ma már nyilvánvalóak, kognitív lehetőségei behatároltak. Ám – éppen szubjektivitást kommunikáló természete miatt – az átmeneti, „zavaros” korok jellegzetes kifejezésmódja ez. És lehetőségeivel a defenzív, még vagy már védekezésre kényszerülő korok különös előszeretettel élnek. E kifejezésmód kódolása relatív védelmet ad.

Az „esztétikai” szempontot az előadás nem is hallgatja el, sőt, a gondolatmenet egyes pontjain kimondottan hangsúlyozza. Témaválasztását magyarázva mondja Fenyő: „a politikai érdeklődésen túlmenően az *esztéta* is volt az, ami bennem Bethlen István egyénisége iránti érdeklődésemet felkeltette” (5.). Sőt, azt is elismerte, Bethlen egyénisége „előttem mindig valami romantikában tűnt fel. És ebből a nézőpontból történeti és politikai felismerésekhez vezet az út.” Ahogy Fenyő ki is mondja: „aki megengedheti magának a luxust, hogy [...] *esztétikai* szemszögből nézze, amint ennek az érdekes egyéniségnek a reliefje egy-egy krízis tűzfényével hirtelen éles világítást kap, az [...] nem nyomhatja el magában azt a felismerést: nem lehet véletlen, hogy ennek az embernek a tíz esztendeje éles betűkkel íródott bele az új Magyarország sorskönyvébe” (6.). És amikor Bethlen politikai beszédeit jellemzi, elemzésében is szerepet kap ez az „esztétikai” szempont. „Az esztétikus [...] nem találja meg számítását”, mondja Fenyő e beszédekről, „mert ez a két kötetnyi gyűjtemény nem revelál kivételes szónokot” (24.). Ám éppen ebben a hiányban ismeri föl a politikus Bethlen egyik nagy erényét. Mert: „Ha [...] az esztétika nem a beszédeknek l’art pour l’art értékeit nézi, hanem dokumentumot keres egy értékes egyéniség képének teljes kiforrálásához, ha e beszédek [...] során kíván eljutni e kivételes egyéniség leglényegéhez, akkor e beszédek archívumából sok érdekes adatot emelhet ki” (25–26.).

Az esztétikai nézőpont persze Fenyőnél elsősorban a lélektani felismerések és az egyéniség pszichológiai jellemzésének eszköze – nem forma szempontú. (A GYOSZ-vezér bizony előszeretettel pszichologizált.) De, el kell ismerni, ez a lélektanosság nála nem öncél. Az egyéniség, felfogása szerint, a politika esszenciális eleme. És az így nyert fölismerések Fenyőnél összekapcsolódnak a politikai és történeti jelentőség vélelmezésével. A politikus, a jó politikus, Fenyőnél nem pusztán az elvek embere; a politikus, egyénisége révén, maga a történeti folyamatokban megjelenő esszencialitás, ő maga a politika. Azt csinálja, csinálnia kell, amit feladatként ismer föl.

Az esztétikai szempont azonban nemcsak fölismerésekhez vezet, az írói becsvágó is kifejeződik benne: a mondandó formálója. Fenyő íróembernek is számított, a *Nyugat* köréhez tartozott. Az irodalom imponált neki. És bár irodalmi szerepe

egyre inkább csak a pénzcsep-kezelő volt, nem a gyakorló íróé, önbecsüléséhez, úgy látszik, hozzátartozott az íróság öntudata is. Előadásában alighanem ezért is élt irodalmi utalásokkal. Bruckhardt (4.), Macaulay (4.), Sainte Beuve (4.), Kemény Zsigmond (4.) neve például egyetlen oldalon is előjön, de később Tolsztoj és Stendhal (15.) vagy Móricz Zsigmond (10.) is fölbukkan a szövegben. És – horribile dictu – Napóleon neve mint irodalmi hivatkozás kétszer is megemlítődik (23., 24.), s a Nietzsche (24.) vagy éppen Vergiliusé (27.) is. Olykor tájékozottságát még fitogtatta is. Egy, egyébként csakugyan fontos megjegyzést eredetiben, azaz franciául is ad, majd Nietzsche német „fordításában”, célirányos interpretációjában (25.) is. A két idegen nyelvű idézet közt pedig csupán két-három magyar szót ad. Mindezek mögött kitapintható a századforduló körüli magyar irodalmi ízlés. És nem véletlen, hogy Jókait mint általa nem preferált „romantikust” emlegeti (5.) – jelezve saját álláspontja „realista” jellegét. Hasonlóképpen funkcionálnak más, pl. képzőművészeti vonatkozású kulturális utalásai is.

Mik voltak ezek a hivatkozások? Stilisztikus színezékek, vagy csakugyan Bethlen jobb megértését segítő kognitív eszközök? Mindkettőre lehetne példát hozni a szövegből, ám a jelek szerint elsősorban a hallgatóságnak szóló, szerzői önreprezentációk ezek. A „műveltség” dokumentatív jelzései.

Fenyő mindazonáltal okos és a közéletben is tájékozott ember volt. Értette Bethlen szerepét, és nagyon is tudatosan adagolta kritikáját és elismerését. Mindenekelőtt államférfit (s nem konjunktúrákhoz igazodó közéleti hangoskodót) látott és láttatott benne. De úgy kellett igazolnia és példává emelnie Bethlent, hogy közben megőrizze saját kulturális és politikai identitását is. S miközben kimondatlanul, de mégis jól érzékelhetően Bethlent Gömbös lehetséges reálpolitikai ellenpólusaként építette föl, maga és csoportja felől distanciálódott is tőle. Számára Bethlen volt a vállalható konzervatív nagypolitikai „tényező”, aki védőernyő és szövetséges is lehetett volna. Maga Fenyő azonban a nagytőke embere és sokoldalú „kulturális” képviselője maradt – és előadásában is e szempontból beszélt.

A „gyoszos” Fenyőnek a Cobden Szövetség előadói székében nagyon sok mindent kellett összeegyeztetnie. A pozícióit megtartani igyekvő nagytőke érdekeit, a problémaérzékenységben és hangjában már redukált *Nyugat* kulturális mozgásterét, a mainstream politikával való (még meglévő) kiegyezés fönntartását – és egyáltalán nem utolsó sorban álláspontja helyességéről egyszerre meggyőzni a gazdasági elitet és magát Bethlent is. Mindez egyféle retorikai bűvészmutatványt kívánt.

Ez maga volt a „mának egzisztenciáihoz való alkalmazkodás”.

Az igazán érdekes kérdés itt merül föl: mik voltak a mának fölismerhető egzisztenciái a harmincas években? A válasz jóval túlmege Bethlen személyén és szerepén, és a Fenyő által vélelmezett optimális politikát írja körül. De nem „általában”, hanem „itt és most”.

Nyilvánvaló, a GYOSZ zsidó vezérférfiainak és az erdélyi arisztokratából a magyar konzervativizmus emblematikus képviselőjévé emelkedő politikusnak a világlátása és nyers érdekei nem ugyanazok voltak. A két világlátás és érdekkör csak érintkezett, s a lehetséges politikai együttműködést ezeknek az érintkezési pontoknak a bázisán kellett fölépíteni. Az előadás, Fenyő oldaláról és hangszerelésében, ezt a „reálpolitikai” bűvészműtatványt kísérelte meg színre vinni.

3

Bethlen István szerepe az előadásban inkább az irodalom, mint a politikai elemzés eszközeivel van megjelenítve. Egy egyéniség jelenik meg így a politika színpadán, de az a történeti-politikai kontextus, amelyben ez az egyéniség szereplőként lépett föl, csak egyes részleteivel, utalásokban villan föl. A részletek önmagukba záródók, fontosnak vélt helyzetek epizódjai. Szerkezeti összetartozásuk láthatatlan, így tényleges erejük is rejtve marad. Erre az erőre az előadásban legföljebb Bethlen lépéseiből lehet következtetni.

A még nem miniszterelnök Bethlenről csak néhány dolog említődik meg az előadásban. Ismeretlensége, szűk körben már fölismeret, ám szélesebb körben még teljességgel érzékelhetetlen politikusi tehetsége (amiért Tisza István már becsülte és számolt vele), majd bécsi „ellenforradalmi” vezérkedése, utóbb, már itthoni parlamenti el nem fogadottsága (gúnyolták, csak a születési jogon politizálót látták benne, stb.). Aztán – az előadás által meg nem magyarázott módon – mégis miniszterelnök lett. És a Bethlen-történet innen indul, vagy legalábbis innentől vált értelmezetté. És két dolgot elért. Az országot nagyon nehéz körülmények között is „konszolidálta”, és a politikai életet, a politizálást tíz évig keményen kézben tartotta. Diktátornak látták, de bukása (1931) után, regnálása tíz éve (1921/1931) gyorsan fölértékelődött. Megszépült. Kormányfői szerepe az utóbb történetek perspektívájából már történelmi teljesítménnyé magasodott föl, s 1931 után teljesítménye „tört darabjaiból” élt az ország, sőt, Fenyő szerint, azt „élte föl”.

A szűzsé, amit itt kapunk, a politikai mitológia határán mozog. Van némi valóság alapja, de összefüggései homályban maradnak. Ezeket Fenyő nem tudja, valószínűleg nem is akarta megmutatni.

Fenyő utalásokra szakadozó értelmezése a Bethlen fogadtatásában megmutató kettősségre koncentrál; ezt igyekszik megérteni és megmutatni. A fejleményeket Bethlen egyéniségére fókuszálva magyarázza – végig a mérsékelt, de jelzett distanciálódás és a lényeges pontokon való affirmáló azonosulás kettős optikáját érvényesítve.

Idézi Bethlen miniszterelnöki antréját: a forradalmat le kell zárni, mondta az új miniszterelnök. Ez, 1921-ben, kétélű tézis volt – az ellenforradalom, sőt az

(akkori) napi politizálás ellen is vág, és benne van az úgynevezett konszolidáció igénye. Célját Bethlen „gyakorlatiasan” igyekezett elérni: a választójog radikális beszűkítésével (ehhez a belügyminiszter Klebelsberg aktívan asszisztált!), és a parlament eszközzé tételével. Mindkét lépése eredményeket hozott számára, de ezek alapozták meg bukását is. (Fenyő szerint a parlamentet ezzel leszakította az országról.)

Kritikáját azonban Fenyő „tapintatosan”, mondhatnánk, ügyesen adta elő. Retorikailag mindjárt közömbösítette is azt. Kritikáját kimondja, nem hallgatja el, de mintegy múlt időbe teszi. „Bírálhattam én kormányzatának bármely cselekedetét, kezdve azon, hogy mindjárt kormányra jutása után félretolta Friedrich István becsületes választójogát, és helyébe tett egy alaposan megsűkített választójogot, mely fölött önérzetes ország nem térhet napirendre, bírálhattam én ezt az elnyomó erőt, mely a parlamentarizmusra ránehezdedve, azt épp legigazabb hivatásában: a legjobbkat kiválasztó erejében bénította meg (mint azt éppen most sajnálatosan tapasztaljuk), bírálhattam gazdaságpolitikájának számos tételét, egyik-másik munkatársának meddségét, vagy a túlzott jelentőséget, melyet külpolitikájában az optásügynek biztosított, stb.; a kép, amely bennem róla kialakult, tíz esztendő harcaiból és hercehurcáiból, *egy fascináló egyéniség portróját rögzítette meg szemem tükrén, akiben a tudásnál erősebb az értelem, s még az értelemnél is erősebb az a szuggesztív erő, az a titokzatos fluidum, mely a tehetséget reprezentatív férfivá magasítja, aki a maga akarát másokra ellenállhatatlanul át tudja vinni, hogy ily mód milliók sorsának hivatott intézőjévé váljon.*” (4–5.) Ez az egyetlen hosszú mondatba foglalt, ellenpontozó interpretáció retorikai bravúr. Kimondja a kifogásolandókat, ám már e kimondás is finoman stilizált, és a politikai döntések pszichológiai ellenpontozásával, mondhatnánk, igazolással jelennek meg. Ez az interpretáció politikusról és politikáról szól, de irodalomként hangzik el. A politikát valami „titokzatos fluidummá”, illetve az e fluidumot hordozó személyiséggé alakítja át. Ezzel megnyílik az út Bethlen korszakos államférfiként való értelmezése előtt – s mint már utaltunk rá, az előadás igazi célja ez volt.

Az előadás a konszolidátort állítja középpontba, s – tegyük gyorsan hozzá – nem is teljesen alaptalanul. Ezt a „gyoszos” Fenyő okkal és joggal tehette; a konszolidáció egyik nagy nyertese csakugyan a „gyáriparosok”, a nagytőke volt. A gazdasági érdek (értsd: a profit), mint mindig, a húszas években is felülírta az eszméket. És Fenyő a „diktátorból” kihámozta az „államférfi” Bethlen figuráját, és ezzel megteremtette azt a pozitív értelmezési hagyományt, amely azután, évtizedek múlva a *pszeudokonzervatív „marxizmus”* Bethlen képében nyert részletes kifejtést. És amely ma, néhány újabb nagy fordulat után, a mai *provinciális neokon* interpretációnak is alapja, kiindulópontja lett.

Fenyő azonban az 1914 előtti korszak nevelte volt, szocializációja még abban a „liberális félszázadban” gyökerezett, a „hitlerajtól” való félelme pedig (okkal és

joggal) oly erős volt, hogy Bethlen rehabilitációjában is benne maradt valami a Nyugat hőskorának személyiség-felszabadító eszméiből és magatartásából. Minden „reálpolitikusi” megfontolása ellenére nem állhatta meg, hogy Bethlen bukását ne a parlamentarizmushoz való autoriter viszonyából eredeztesse.

Fölismerte, és nem volt hajlandó elhallgatni az e viszonyból fakadó nagy „szakadást”. „Bizonyos”, mondta Fenyő, „hogya [...] a parlamentnek a végrehajtó hatalom alá rendelése mély szakadékot támasztott ország és parlament között: az ország végül már csak azt látta, hogy a parlament merev eszköze a miniszterelnöki hatalomnak, és elidegenedik azoktól a problémáktól, amelyek konvulzióit [...] az ország minden idegsejtjében érezte” (17.). Majd, utóbb, ismételtlen leszögezte: „az ő bukásának magyarázatát éppen ebben a tényezőben látom: a szakadásban, mely ország és parlament között bekövetkezett, azáltal, hogy a parlament a kormányzati hatalom merev eszközévé vált” (17.). E tézis mögött ott van Fenyő álláspontja: a „demokratikus gondolat” az idők során a politikai fejlődés Ding an Sich-je, „lényege” lett. (17.), a „szakadás” pedig, melyet emlegetett, ezt az elvet sértette föl. És ez nem csak az elv absztrakt sérelme volt, de – Fenyő jól érezte – gyakorlati probléma is. Igaz, mondja Fenyő, a „demokrácia feszítő erejét”, „egy olyan kivételes egyéniség, mint Bethlen István [...], hosszú ideig lebírhatja, elérheti ezzel azt is, hogy minden önálló gondolat, önálló koncepció, gondolatok és koncepciók ütközése elfojtódik, politikai alkotásokra hivatott egyéniségek kitermelődése lehetlenné válik, tehetségek elsorvadnak, a kontraszelekció folyamata megerősödik”, ám aztán, folytatja Fenyő, „egy gazdasági vagy szociális krízis a lefojtott erőket” fölszabadítja, „a helyzet fölborítására” (19.)

E szituációt Fenyő jól érzékelte (a világgazdasági válság e tekintetben éles jelzés volt), és nyilván Bethlen is fölismerte a veszélyt – lemondását alighanem ez is komolyan befolyásolta. Lemondása egyféle preventív lépés volt, ám az előadásból éppen az igazi, a valóban történeti kérdés hiányzik: a konszolidáció, amelyet Bethlen csakugyan akkurátusan vitt végig, *miért* csak így, a demokrácia alapelveinek fölruházásával történhetett meg? És a konszolidáció diszfunkciói miért futottak újabb, a korábbinál súlyosabb krízisbe? Vagy másképpen kérdezve: ez a krízisisméltódás személyes, miniszterelnöki hiba volt-e, vagy az adott történeti konstellációból fakadó elkerülhetetlen kényszerpálya? A magyar társadalomfejlődés föloldhatatlan strukturális „adottsága”? Azaz a hatalomkoncentráció Bethlen részéről hiba vagy szükségszerűség volt-e?

A szükségszerűség melletti, indirekt érv, hogy a „liberális” Tiszák, a „konzervatív” Bethlen és a „marxista” Kádár egyaránt hatalomkoncentrációval oldotta meg a maga „konszolidációját”.

E kérdéskör már csak azért is fölmerül, mert Fenyő, a Nyugat nagy korszakának (1908/1918) irodalompolitikusa ebben az 1936-os előadásában már fölértékeli, sőt már-már rehabilitálja Ady „vad geszti bolond”-ját, a „gyújtogató, csóvás

ember”-t, Tisza Istvánt – aki ellen pedig még Fenyő hajdani mentora, a rugalmas és taktikus Ignotus Hugo is igen sokat hadakozott? Az idő, amely mindig újabb megpróbáltatásokat hoz magával, megszépíti a múltat, ha már nem közvetlenül aktuális? A bukott Tisza és a bukott Bethlen már „szebb”, mint a hatalmon lévő Tisza és a hatalmát gyakorló Bethlen? Az előadás háttérében valószínűleg van egy ilyen pszichológiai komponens is. De a perspektívaváltásban alighanem ott van a szigorú történeti *analízis elmaradásából adódó*, érületi „szubjektivitás” csalfénye is, egy érületi-kognitív torzulás is. (Nota bene: a szigorú és következetes történeti analízis még Bethlen évtizedekkel későbbi monográfusa eszköztárából is hiányzik. Ám királyi út ez esetben sem nyílik az értelmező előtt.)

Fenyő előadásában mindenesetre a lényeg nem mondódik ki: a „gyógyszer”, amelyet a konszolidáció érdekében Bethlen bevitt a magyar társadalom szervezetebe, nagyobb, súlyosabb bajt okozott, mint amelyet e „gyógyszer” megszüntetett. Pedig éppen e „mellékhatás” miatt volt szüksége Fenyőnek (s a mögötte állóknak) egy, az aktuális trenddel szemben bevethető kontrapéldáképre...

A Bethlen szerepében megnyilvánuló ellentmondásokat Fenyő a politika személyiségtörténeté alakításával hidalta át. Nem kétséges, s ezt Fenyő tudta is, a „demokratikus gondolatot” Bethlen nem érvényesítette politikájában, s az alapvető pontokon megsértette azt. A formális demokrácia bajnokának semmiképpen nem volt tekinthető. Személyiségében, politikai kvalitásaiban azonban Fenyő az *esszenciális közjő* „itt s most” adott legjobb lehetséges előmozdítóját látta. Bethlent ebben az „esszenciális” értelemben a hiányzó demokrácia számunkra lehetséges pótlékának hitte – ezért állt Bethlen mögé előadásával. És ezért szögezte le, hogy a parlamentet Bethlen soha nem akarta fölszámolni (19.), „a valóság talaján állt” (6.), „a mának egzisztenciáihoz való bravúros alkalmazkodás” jellemezte (15.), alkataarrapredesztinálta, hogy „ennek a kornak egyetlen lehetősége államférfija legyen” (15.), és politikusként következetes, szívós munkával „e reménytelenségbe süllyedt, önéretében megroppant országot önmagának visszaadta, küldetése tudatára ébresztette” (13.). S a hatalmat koncentráló politikus egyébként is csak egyik arca volt, Fenyő szerint, Bethlennek; volt egy másik arca is, a „cavouri”, s „mind sűrűbben élt a meggyőzés, a kapacitálás, a rábeszélés cavouri eszközeivel” (20.). Ilyenkor, mondja előadásában Fenyő, „nem a hatalom elképesztő, szívet és gondolatot elszorító eszközeivel akart hatni, hanem a dolgok lényegébe tekintés elmélyültségével, a felelős órák őszinteségével” (20.). A bethleni politikának ez a személyiségtörténettel való helyettesítése reduktív eljárás, ez a metonímia valami lényeges, strukturális összefüggést képtelen fölismerni és leírni – mint interpretáció pedig maga sem lehet ellentmondásmentes. A helyzet ugyanis, amelyben ez a megolyszok, remek kvalitással bíró személyiség politikai szerepet vállalt, maga volt a sűrített inkongruencia. Minden eredmény csak egy másik összefüggésben jelentkező érdeksérelem árán volt elérhető, s a lehetséges opciók hierarchiája nem volt

harmóniába rendezhető. Fenyő ezért, jó érzékkel, azt a gesztust emeli ki Bethlen pályájából, amelyen Bethlen „lemondott a plutarchoszi életrajzok klasszikus harmóniájú szépségeiről, és vállalt egy ellentmondásokkal teljes, sokszor következtelen, sokszor legszebb ideáljainkat provokáló, de önmagához mindig hű életet” (15.). A „lehető államférfi” szerepének betöltését.

4

Az előadás, elszórtan, számos fontos politikai fölismerést is tartalmaz; Fenyő, szögezzük le ismételten, okos és tájékozott ember volt. Ám szövege, névleges tárgya ellenére, nem politikai vagy éppen politológiai elemzést ad, hanem, jellegzetes önfélreértés ez, egy személyiség, egy közéleti ember irodalmi tematizációja. Maga Fenyő persze nem volt jó stilisztza, nehézkes, az összegubancolódás határán mozgó, túlbonyolított szerkezetű mondatai sokszor inkább elrejtik a bemutatandónak szánt tárgy lényegét, semmint világosságra hozzák. Az asszociatív, ugráló szövegépítés szétdobja és elrejt az előadás logikai ívét. Ez akár hibának is minősíthető, ám – paradox módon – megismerés-alakító funkciója is van. A gondolatoknak ez az ugrálása, asszociatív sorjázása, amely végig érvényesül az előadásban, bár föllazítja a logika szigorát, poétikai – szubjektivitás-kifejező – szabadságot ad Fenyőnek. És előadói ambíciójának egyik komponense bizonyosan ez. Ez a személyes viszonyulást is kifejező szubjektivitás jelzése, megjelenítése. Nem Bethlen politikájának algebráját, absztrakt képletét igyekszik föltárni, „olvashatóvá” tenni, hanem viszonyul, kiemel és igazol – és ezzel egyféle szerepre jelöli ki tárgyát, a politikus Bethlent. Anyagkezelése, rejtett önreprezentációs szándékaival egyezően írói, de célja politikai. A saját közösség orientálása, meggyőzése, hogy Bethlen az ő lehetséges emberük, és ennek inverze is: az előadás üzenet Bethlennek is, a nagytőke számol az ex-miniszterelnökkel.

Fenyő hibrid személyisége és -szerepe ebben az előadásban is demonstrálódik. Kevés azt mondani róla, hogy okos, a közéletben is otthonosan mozgó, jó diplomáciai érzékű közszereplő volt. A GYOSZ funkcionáriusaként nyilvános mondandóját többszörösen kódolta; nem az igazságot, hanem a (volt) hasznosat képviselte. Nem akarta, s valószínűleg már nem is tudta volna a történelmi mozgások politikában is közvetlenül fölszínre kerülő fejleményeinek determinációját föltárni. Ez olyan mélyre hatoló analízist igényelt volna, amelynek bizonyos „eredményei”, merituma magának a nagytőkének az érdekeit is veszélyeztette volna. Valóságészlelését így szándékolt amnézia és spontán, akaratlan vakfoltok egyaránt alakították. És aligha véletlen, hogy – az adott szituációban egyébként „logikusán” – több empátiát mutatott a magyar közéletet strukturálisan deformáló, sőt lényeges pontokon roncsoló nagybirtok arisztokrata védelmezője iránt, mint –

mondjuk – Nagyatádi Szabó István „csizmásai” iránt. Ez „gyoszos” logika, „gyoszos” preferenciák álltak mögötte. Márpedig a középparasztság valódi emancipációja nélkül esély sem volt a társadalom mélyében zajló folyamatok egyensúlyba, harmóniába hozására. A deformált, érdekeiben is, mentálisan is roncsolt „agrárium” a magyar reakció legnagyobb létszámú potenciális bázisát, folyamatos utánpótlását szolgáltatta – egészen az „andrisokig” és keretlegényekig. (Statistikailag is mérhető összefüggés, hogy a mentálisan megnyomorított, de a maga torz módján lázongó szegényparasztság például tízezer számra sorakozott föl a „kaszáskeresztesek” mögé.) Bethlen, amikor „konszolidált”, s Fenyő, amikor „méltányolt”, a valóságnak csak egy szegmensét vette számításba, és nem ismerték föl, hogy taposóaknákon mozognak. Ám redukált percepciójú közélet-alakító szereplő senki nem lehet büntetlenül. A nem észlelt vagy/és nem figyelembe vett összefüggések előbb-utóbb érvényesítik hatalmukat.

És nem feledhető: Bethlen István soha többet nem került hatalomra, és a saját maga teremtette uralmi struktúra dinamikája szorította ellenzékbe, majd – idegen hatalom formájában – olyan erők pusztították el, amelyeket, hajdanán úgy hitte, ő kordában tudta tartani. Fenyő pedig néhány év alatt jogfosztott pária, majd „emigráns” lett. Sikeres projektnek egyik életpálya folytatása sem tekinthető.

5

Bethlen konszolidációs politikája – akarva-akaratlan – megalapozta azt a történeti szituációt, amelynek konzekvenciáit a maguk módján, már utódai, mindenképp előtt vitéz jákfai Gömbös Gyula szolgálaton kívüli altábornagy, miniszterelnök, és – pár évvel Gömbös után – Szálasi Ferenc szolgálaton kívüli vezérkari őrnagy, „nemzetvezető” vonták le. Bethlen, legkésőbb 1935-től, szemben állt e konzekvenciák érvényesítőivel, szubjektíve tehát alibije van. De az igazi kérdés itt nem ez, a kérdés máshol keresendő, és más természetű. Az igazi kérdés mai távlatból az: a konszolidáció *módját*, végzetes dinamikáját ki vagy mi teremtette meg? Bethlen személye: neveltetéséből, érdekeiből és alkatából fakadó preferenciái? Vagy a magyar társadalom adott állapota, történetileg kialakult és rögzült viszonyai? Másképpen kérdezve: mi ágyazott meg a tragédiának? Bethlen szubjektív hibái, vagy a „magyar emberek” domináló csoportjainak praxisa? Ha az utóbbi volt a meghatározó (és Bethlen hibái csak színezték e folyamatot), akkor Bethlen „csak” a számára adott történeti lehetőséget ismerte föl és realizálta; más – harmonikusabb fejlődési pályára állító – politizálási módot nem választhatott. Csak úgy politizált, ahogy lehetett. Szerepét és eszközkészletét igazolja, hogy a jelek szerint nélküle még rosszabbul alakultak volna a dolgok. A tét azonban nem Bethlen erkölcsi megbélyegzése vagy igazolása. A tét (1936-ban is, ma is) a magyar társadalom

valóságos lehetőségeinek fölismerése. Mert ha a társadalom viszonyaiban, történeti és mentális adottságaiban keresendő az ismételt tragédiákba torkolló „zsákutcás fejlődés” oka és lefolyása, akkor az *egyén* számára csak az ebből az összefüggésből való egyéni kitörés lehetősége marad. A kivándorlás, azaz az önazonosság, a saját kultúrájának a föladata.

Az utóbb Amerikáig szaladó Fenyő, már a bekövetkezett tragédia *post festa* gesztusaként, futásával kimondatlanul is önkritikát gyakorolt. Ez azonban nem menti föl annak morális és kognitív felelőssége alól, hogy 1936-ban is csak „reálpolitikusként” szólalt meg, és meg sem kísérelte azt a kíméletlen szembenézést a magyar viszonyokkal, amelyeknek „romlottságait” a bethleni konszolidáció látványos összeomlása, romantikus magasságokba emelt „hősének” személyes politikai bukása pedig már nyilvánvalóvá tett.

A tőke funkcionáriusainak „racionálitása” *sui generis* alkalmatlan a valóság adekvát észlelésére. (A konkrét, empirikus valóságot egy helyzetspecifikusan önkényes mentális konstrukcióba helyezik át, és ezt a metonim valóságot értelmezik.) Az író pedig (már) nem élt Fenyőben, azt már rég megölte magában. Amikor 1929-ben, Osvát halála után, „reálpolitikusként” a főszerkesztőt is kirúgta, nem csak az igazi *Nyugat* történetét zárta le, de saját szubjektivitását is olyan sebet ejtett, amely már gyógyíthatatlan volt. Mestereinket, akik nélkül nem találhattunk volna magunkra, büntetlenül nem árulhatjuk el. Fenyő büntetlenül nem rúghatta ki Ignotust.

JEGYZET

Az e cikk tárgyát képező előadás: Fenyő Miksa: *Bethlen István*. Bp. 1937, 40 p. (Cobden Könyvtár 80. sz.) Az előadóról (főleg irodalmi szerepéről): Fenyő Miksa: *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*. Sajtó alá rend. Vezér Erzsébet. Bp. 1975, Akadémiai. (Új magyar múzeum: irodalmi dokumentumok gyűjteménye.) Luhmann fölfogásáról: Szajbély Mihály: *Kultúra, populáris kultúra, populizmus – ahogyan Luhmann nyomán látszik*. Élet és Irodalom, 2020. szept. 18. – Bethlenről lásd Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Bp. 1991, Magyarországi Kutató Intézet. Ehhez föltétlenül hozzáolvasandó: Sipos József: *A bethleni kétharmad. A Kisgazdapárt kormányzóparttá bővítése és az 1922-es választások*. Szeged, 2020, Belvedere Meridionale. Ez utóbbi könyv a „konszolidáció” historiográfiájának áttekintésével, apró részletekig elmenő empirikus anyagföltárásával egyebek közt nagy szolgálatot tesz a Bethlen-mítosz felülvizsgálatának. – Bethlen és Fenyő viszonyának egyik, nem érdektelen részletéről, Fenyő képviselő-választásának csendőri segédlettel való megakadályozásáról lásd Sipos 2020: 322–326. Szimptomatikus, hogy bár a két szerzőt, Romsicot és Sípót hosszú barátság kötötte össze, Romsics óvatos Bethlen-apológéta, Sipos viszont Nagyatádi Szabó „dukkere”. E diszkrépancia látni engedi, hogy miközben Bethlen hatálytalanítani igyekezett a Kisgazdapárt „osztálypárt”-jellegét, ő maga az Egységes Pártot nagyon is „osztálypártként” a nagybirtok érdekképviselőként működtette – a kormányzópart és a nagytóke összefonódása és (disszonanciáktól sem mentes, ám hatékony) „kiegyezése” máig nincs kellően feldolgozva. Fenyő Bethlen-előadása e kiegyezés fölbomlásának és újra egyesítési kísérletének határhelyzetébe világít bele.